
„A KATEDRÁRÓL”

A reformáció öröksége

Csohány János

„Hafenschner Károly, a Reformáció Emlékbizottság miniszteri biztosa azt mondta, nem innováció volt, ami a reformációval elkezdődött, hanem olyan mozgalom, amely vissza akart térni a tiszta forráshoz. Nem csupán egy ötszáz évvel ezelőtti eseményre emlékezünk, nekünk jövőorientált ünnepre van szükségünk, hogy a gyökerekből merítve lehessen a jelen kihívásait kezelni, ha ez nem sikerül, nem építhetjük a jövőt a következő generációnak.”¹

Az ötszáz évvel ezelőtt kezdődött reformáció nem az első ilyen mozgalom volt a nyugati, vagy más néven latin rítusú egyházban. Az egyházatyák idejéből származtatják azt a mondást, hogy az egyháznak mindig (folyton) reformálódnia kell. Ötszáz évvel ezelőtt ennek a mondásnak megfelelően indult az a reformáció, amit mi annak nevezünk, holott nem az volt az első reformáció az egyház története során. Mielőtt az 500 év előtt kezdődött reformáció örökségével foglalkoznánk, és azt ünnepelnénk, nézzünk meg néhány reformációs mozgalmat, ami az egyház története során előzőleg zajlott le. (Természetesen most a keresztyénség nagy családjának a nyugati ágával foglalkozunk, mert a keleti keresztyénség a kezdeti időkben akaratán kívül elkülönült a nyugatitól, és az itt felsorolt történések többsége azt nem érintette.)

A keletkezésekor zsidó vallási közegben indult keresztyénség hamar megértette Jézus nyilvánvaló útmutatását, hogy ki kell lépnie a zsidóság köréből és világegyházzá kell válnia, mert ő annak fektette le az alapjait. Az apostolok, első helyen Pál missziója során a keresztyénség a Római Birodalom városaiban terjedt, a városi lakosság fogadta szívesen a szinte rá szabott evangéliumot. Aztán a negyedik század végén a Birodalom vidéki lakosságát is meg kellett térítenie az egyháznak, meg kellett találnia a vidéki embereknek szóló üzenetet. Megtalálta, bár ebben a hatósági kényszer is némileg közreműködött. Ekkorra már a Római Birodalmon kívül számos országot elért a keresztyén misszió, ahol az ottani viszonyokra alkalmazott keresztyén egyházak születtek.

A kiemelkedő nyugati egyházatyá, Augustinus (354–430) egyebek mellett azt a reformot kellett, hogy kidolgozza, amelynek segítségével a keresztyénség és a nyugati kultúra túléli, ha a barbárok megdöntik a Nyugatrómai Birodalmat és megszállják annak területét. Megoldotta azzal, hogy tanácsa szerint a kolostorokba menekítették a tudományt, az antikvitás kultúrájának iratait, együtt a keresztyén teológia vívmányaival. Sikert ért. A 476-ban megdöntött Nyugatrómai Birodalom helyén röpke néhány évszázad alatt új és keresztyén Európa született. A keresztyénség Augustinus jövőorientált reformterve nyomán megtalálta a krisztusi üzenetet az új Európa új lakói számára. De nem csupán a vallási üzenetet, hanem az immár keresztyén kultúrát is közvetítette, és a sötétnek mondott középkorban számos technikai fejlesztést vitt véghez, főleg a szerzetesek művelt, a fizikai munkától sem idegenkedő közössége. A szerzetesség már jóval korábban

---

¹ HAFENSCHNER KÁROLY: A világnak szüksége van olyan emberekre, akik tudják a jó irányt. In: *Magyar Hírlap*, 2017. április 29.

helyreállította a munka becsületét, amit Pál apostol hirdetett és saját példájával gyakorolt.

A 13. század elején a kolduló szerzetesrendek a nép közé vitték az evangéliumot, meghonosították a prédikációt, szükségleteik összekoldulása közben felkeresték a népet és prédikáltak, meghallgatták az emberek panaszait, és tanácsokkal látták el őket. A nép valójában ekkor ismerte meg saját keresztyén vallásának tanításait. Ez fontos megújulás, innováció volt. A 14–15. században fontos előreformációs mozgalmak zajlottak le két egyetemi tanár vezetésével, Angliában John Wyclif, Csehországban, a magyar nyelvhasználatban Husz Jánosnak nevezett előreformátor vezetésével, akik mindketten lefordították a Bibliát nemzeti nyelvükre és bibliai alapú teológiai rendszert dolgoztak ki. Hosszú háborúk után a huszita egyház törvényesen elismert felekezetté lett Csehországban, utópisztikus társadalmi és politikai célkitűzései azonban nem valósulhattak meg. A cseh huszitizmus Magyarországon is terjedt és maradandó következményekkel járt. Két huszita lelkész nevéhez fűződik a huszita bibliafordítás, ami az első, terjedelmes, bár nem teljes magyar nyelvű bibliafordítás. Egyebek mellett a magyar obszerváns ferencesek több huszita tanítást átvettek, és kialakítottak egy szociális töltetű teológiát, ami az 1514. évi magyar keresztes háborút parasztfelkeléssé tette. 1514-ben egyházi, társadalmi és politikai átalakítást kíséreltek meg felkelés útján. A felkelést leverték, az egyházi, társadalmi és politikai átalakítások elmaradtak. Ez az erőszakos reformáció járhatatlan útnak bizonyult.

A 15. században nem csupán a huszitizmus tanai és háborúi rázták meg Közép-Európát, hanem a reneszánsz és a humanizmus szellemi irányzatai is megmozgatták. Ezek meghirdették az ad fontes jelszavát, vagyis vissza a forrásokhoz. Ez a huszitizmusban a Bibliához visszatérést jelentette. A huszita egyház, amint láttuk, Csehországban fennmaradt. A legműveltebbek rétegében Európa-szerte a reneszánsz szellemi mozgalma bontakozott ki, amely meghirdette az ókori művészetekhez, a humanizmus irányzata pedig az ókori klasszikus szellemi alkotásokhoz való visszatérést. Ez a két szellemi irány teljes sikert aratott.

1445 táján Gutenberg az általa feltalált könyvnyomtatás segítségével a humanizmus és a reneszánsz eszméit terjesztette. De a Biblia is Gutenberg korai nyomtatványai között szerepelt. Csak Németországban 22 különféle bibliafordítás jelent meg németül 1522-ig, amikor Luther kiadta az Újszövetség német fordítását. (*September Bibel*) A Bibliával való tudományos foglalkozást forradalmasította az 1500-as évek elején megjelent kiváló héber nyelvtan, majd 1516-ban Rotterdami Erasmus kitűnő kritikái görög Újszövetsége. Ezekkel a tudományos alapmunkákkal már lehetett a Bibliát behatóan tanulmányozni és modernül fordítani. Nem véletlenül mondta Luther, hogy theologia est grammatica. Igen, az ő korában a Biblia korábinál tökéletesebb megértését a grammatica segítette. Luther biblikus professzor volt a wittenbergi egyetemen, ami azt jelentette, hogy mind az Ószövetséget, mind az Újszövetséget ő tanította, az előzőhöz a héber nyelvet, az utóbbihoz a bibliai görög nyelvet is. Zwingli Ulrich, svájci reformátor Erasmus Újszövetségének szövegét lemásolta és egyes részleteit állandóan magánál hordta, hogy szabad idejében tanulmányozhassa. Nem véletlenül – Luthert megelőzve – ő fordította le és jelentette meg németül a teljes Szentírást. Kálvin János reformátor az unokatestvére, Pierre Robert

Olivetán által franciára fordított Bibliát lektorálta, ami 1535-ben az ő előszavával hagyta el a nyomdát.

A könyvnyomtatásnak köszönhető a reformáció megindulása. Luther 1517. október 31-én Wittenbergben kiszögezett 95 vitatétele a könyvnyomtatás segítségével terjedt el – mondhatni – villámgyorsan. Élelmes nyomdászok latinul és németül számos kiadásban kinyomtatták, amit Nyugat-Európában a latin rítusú egyház területén gyorsan elterjesztettek, mivel annak az ügyéről volt benne szó. (A keleti egyháztól a nyugati egyház reformációja teljesen idegen maradt.) Magyarország német lakosságú városaiban már 1518-ban ismertté váltak Luther tételei. Zwingli vitatta Luther reformációt kezdő elsőbbségét, mondván, hogy ő már néhány évvel korábban ilyen értelemben prédikált. Csak azt felejtette el, hogy az ő reformációs töltetű prédikációit nem terjesztette el a sajtó, míg a Luther 95 tételét igen. Ez okból lett Luther Márton Ágoston-rendi szerzetes, wittenbergi egyetemi tanár és városi parókus, saját eredeti szándéka ellenére, a reformáció megindítója. Ő nem akart egyebet 95 vitatételével, mint a bűnbocsánat és megigazulás kérdésének tisztázását és azt, hogy bűnbocsánatot nem adhatnak pénzért bűnbocsátó cédula ellenében a pápa nevében. Feltételezte Luther, hogy a pápa nem is tud a bűnbocsátó cédulák árusításáról. Az így keletkezett vitából bontakozott ki a reformáció, ami már valóban nem csupán innováció volt, hanem olyan mozgalom, amely vissza akart térni, és saját meggyőződése szerint a következő években vissza is tért a Biblia és az azzal megegyező egyházi hagyomány, a tradíció tiszta forrásához, ezt célozta a Luther munkássága nyomán fellépett, vele többé-kevésbé egyetértő többi reformátor is. Nem volt szándékuk a római katolikus egyházból való kilépés, hanem annak megújítása, a keresztyénség régi formájára való visszaalakítása, hiszen ezt jelenti szó szerint a reformáció. Ez az ő elképzelésük szerint, úgy, hogy visszatérjenek az őskeresztyén egyházi állapotokhoz, nem valósulhatott meg, viszont megtalálták saját koruk és előremutatóan egy jövőorientált, alapvető megújulás irányvonalát. Ez szükségszerűen egyházszakadáshoz vezetett. Egyházuk kivetette magából őket, miközben sok mindent átvett a reformáció elveiből. A pápaság intézménye megmaradt, bár az 1545 és 63 között megtartott ún. tridenti zsinat megreformálta a római katolikus egyházat, csak hogy ezt a reformot az 1517-re datálható reformáció ellenében, annak elutasítására tette meg, ezért is nevezi a történetírás ellenreformációnak. Minden okunk megvan arra, hogy ünnepeljünk a reformációt, mert nélküle nem lett volna felvilágosodás, tudományos és technikai fejlődés, polgári átalakulás, de nem lett volna 1962 és 65 között II. Vatikáni Zsinat sem. XXIII. János pápa kezdeményezésének köszönhetően ez a zsinat új, a reformáció egyházai iránt testvériesülő arculatot adott a római katolikus egyháznak, előtérbe helyezte a Bibliával való foglalkozást, bevezette az anyanyelven történő liturgiát és más, a reformáció célkitűzéseinek megfelelő határozatokkal gazdagította egyházát. 1999-ben Luther Márton is feloldotta a pápa a kiközösítő átok alól.

A reformációnak a 16. században három irányzata szerveződött Európa számos országában maradandóan egyházzá, a németországi, más néven a lutheri vagy evangélikus egyház, a helvét vagy más néven református, illetve presbiteriánus, továbbá az anglikán egyház. Az antitrinitárius (1601-től unitárius) irányzat Lengyelországban és Erdélyben, valamint Magyarországnak török hódoltsági területein alakult egyházzá. Erdélyben 1568-ban

szabad vallásgyakorlatot kapott, ami 1848-ban Magyarországra is kiterjedt. Lengyelországban csupán rövid ideig tartott az unitárius egyház szabad vallásgyakorlata, aztán az ellenreformáció felszámolta. Az anabaptista irányzat onnan kapta a nevét, hogy nem ismerte el a gyermekkeresztséget, ezért a hozzá csatlakozókat újra megkeresztelte. Krisztus hamar elkövetkező visszajövetelét váró, messianisztikus vallási közösséget szervezett, társadalmilag pedig utópisztikus, teljes egyenlőséget akart Németországban az 1523 és 25 közötti parasztháborúk során megvalósítani, amit rövid ideig 1535-ben Münsterben is megkísérelt. Mindkét próbálkozást leverték. Maradékaik békés, testvéri közösségekben itt-ott megtűrtként hasznos tagjai lettek a társadalomnak. Erdélybe és Magyarország egy részére is betelepítették őket.

A magyarországi reformáció rendkívül gyorsan elkezdődött. Amint említettük, 1518-ban a magyarországi német lakosú városokban megjelent. A királyi udvar német udvari emberei között a humanizmus tanai mellett és azzal együtt ismertté váltak a wittenbergi fejlemények. Habsburg Mária magyar királyné lutheránus udvari lelkészt tartott és ugyanilyen beállítottságú rektort állított a budai iskola élére. A magyar főurakból verbuválódott udvari párt szívesen fogadta az új eszméket. Nem úgy az udvarral és az udvari párttal szemben álló köznemesi vagy nemzeti párt, ami német dolgot látott a reformációban, azon felül félt attól, hogy parasztfelkelésre fog vezetni, mint a ferencesek reformtörekvése 1514-ben, külpolitikailag pedig a pápa és a külföldi katolikus uralkodók segítségének elvesztésétől tartott, amire pedig a török elleni önvédelmi harchoz feltétlenül szüksége volt az országnak.

Az említett német parasztfelkelések során a felkelők Luther tanításaira hivatkoztak, bár általában messze túlméltak azon anabaptista és más rajongó tanaik és gyakorlatuk révén. Luther azonban világosan és egyértelműen elhatárolta magát a felkelésektől. Kifejtette, hogy ő krisztusi szeretetből fakadó társadalmi igazságosságot hirdetett, amely szerint a földesúr legyen igaz keresztyén módjára testvére és atyja a társadalmilag vezetésére bízottaknak, de azt nem tanította, hogy ezt véres felkeléssel kell kikényszeríteni tőlük. Azt sem, hogy a felkelés győzelme esetén teljesen új társadalmi, politikai és gazdasági helyzetet kellene kialakítani. Luther érdeme, hogy felismerte, az általa kezdeményezett reformációt nem szabad társadalmi forradalommal összekötni, mert akkor azt leverik és a vallási, valamint a békés társadalmi reformokat is eltörlik a győztesek.

A magyar nemesség körében Mohács után tudatosult Luther reformációjának békés jellege, ez feloldotta az attól való idegenkedését. A mohácsi tragédia lefejezte a katolikus egyház hierarchiáját. A kettős királyválasztás hosszan elnyúló polgárháborút, majd I. János királynak kényszerű török szövetségét eredményezte. 1529-ben beiratkozott a wittenbergi egyetemre az első két magyar hallgató. 1530 tájától a magyar lakosság körében is robbanásszerűen végbement a reformáció, ami azonban nem volt minden vonatkozásban a nyugati reformáció puszta másolata. Tanait a magyar viszonyokra alkalmazták, hiszen rendelkezésre állt nálunk egy reformációra kész papi sereg, mindenekelőtt az obszerváns ferences szerzeteseké. A magyar reformáció sajátosan magyar arculata a református tanok elterjedésekor is megmaradt. Mi most a magyarországi reformáció sajátosságait tekintjük át.

Helyesbített és békés folytatása volt a reformáció a magyar lakosság körében az 1514-ben utat tévesztett megmozdulásnak. Ezek az obszerváns szerzetesek saját kudarcuk, de nagymértékben Luther tanításai nyomán belátták, hogy az egyházat kell megreformálni, és a lelkek megújításával a társadalmi viszonyok is testvériesülnek. Reformációnk erőteljesebben törekedett a társadalmi igazságtalanságok kiküszöbölésére, mint a külföldi példák ezt sugallták volna. E törekvés eszköze az elhangzó és nyomtatott szó volt. Szkárosi Horváth András igazi keresztyén testvéri magatartást követelt a nemességtől a jobbágyosság és polgárság iránt. Melius Juhász Péter 1558-tól debreceni lelképásztor, 1561-től tiszántúli református püspök mintegy 50 nyomtatott művében fulmináns szavakkal mennydörgött ugyanezért a célért a hatalmaskodó urak ellen.

Teológiai önállóság jellemezte reformációnkat. Elődeink sokszor csak azért hivatkoztak a nyugati reformációra, hogy ne szakadjanak el a Nyugattól. Minden valamirevaló zsinatunk hitvallást alkotott. Több mint száz hitvallásunk van a reformáció századából. Olykor emlegettek külföldi tekintélyeket, de tanait szabad kézzel alakították a magyar viszonyokra. 1567-ben a debreceni református zsinaton elfogadták a II. Helvét Hitvallást. Nem szorultak rá, de kapcsolatot jelentett a Nyugathoz, az ottani reformátussághoz. Melius 1562-ben kinyomtatott kátéja címlapján hirdeti, hogy az Kálvin János munkája alapján készült. Ez azonban nincs így, az Melius önálló kátéja, amelyben Kálvin tanaira hasonlító tanait fejt ki a szerző. Szegedi Kis István református tudós *Loci communes* (Bázel, 1585) című terjedelmes teológiai összefoglaló tankönyvében a legtöbbet idézett külföldi szaktekintélyek között Kálvin János az ötödik helyen szerepel.

Magyarországon teológiai oka volt a reformációnak, amit a lelkészek kezdeményeztek és nem a világi urak. Ezért alakult ki hierarchikus (papi) vezetés mind az evangélikus, mind a református, mind az unitárius egyházban. A nem lelkészi (világi) egyháztagoknak semmilyen vezető szerepe nem volt az egyházszervezetben. Nem létesültek presbitériumok az egyházközsegekben. A zsinatokon is csupán lelkészek vettek részt, esperesekként és püspökökként lelkészek kormányozták a reformáció egyházait. A presbiteri egyházkormányzat sokkal későbbi képződmény.

A magyarországi evangélikus egyház vezetése sem volt nálunk konzisztoriális, amit az uralkodó nevezett volna ki, mint a külföldi evangélikus egyházakban volt. Magyarországon és Erdélyben megegyezett egyházszervezete a református egyházszervezettel.

Mind az evangélikus, mind a református egyházszervezet igyekezett megőrizni a római katolikus egyházszervezet tradícióját. Ez a másik magyarzata a hierarchikus egyházszervezetnek, a püspöki tisztség meghagyásának. Igaz, hogy a magyar protestáns püspököket az egyházkerület lelkészei választották zsinatukon. A római katolikus püspököket a magyar király nevezte ki a pápával egyetértésben.

Jellemző volt az evangélikus és református egyháznak közös szervezetben élése. A dunántúli egyházkerületben 1591-ig, a felső-dunamelléki egyházkerületben 1592-ig közös püspökök és esperesek vezetésével együtt voltak az evangélikusok és reformátusok. Ez külföldön nem volt így.

Törvényen kívül, mégis törvényesen éltek ősaink a Magyar Királyságban 1608-ig. 1523-tól országgyűlési törvények tiltották a reformációt, kifejezetten az evangélikus egyház létét. 1548-ban az anabaptistákkal együtt a

reformátusság is országgyűlési tilalom alá esett. Mindezek ellenére az anabaptisták kivételével a két egyház elterjedt. A református magyar vallás lett, az evangélikus többnyire a német lakosság vallása maradt. A reformáció századának végére a Magyar Királyság lakosságának 90 %-a vagy református, vagy evangélikus lett. Ez azért volt lehetséges, mert Magyarországon nem az volt a jogi helyzet, mint Nyugat-Európa országaiban, hogy „cuius regio eius religio”, akié az ország, az határozza meg annak vallását, hanem a „ius patronatus”, a patrónusi jog volt érvényben. A magyar király csupán a királyi birtokokon diszponált patrónusként a vallási kérdésekben és nem az egész ország felett. A fő- és köznemesek birtokaiknak patrónusai voltak éppen úgy, mint a király a sajátjainak, maguk választották meg, hogy kit akarnak egy-egy parókiájukba plébánosként behelyezni, az így kiszemelt papot kötelesek voltak az illetékes püspöknek bemutatni (prezentálni), és ha a püspök nem talált a prezentáltban kánonjogi kifogást, akkor köteles volt megerősíteni a patrónus által számára kiszemelt plébániára. Ez a jog megillette a szabad királyi városokat és az oppidumokat, vagyis mezővárosokat, amelyek lakói még nem polgárok, nem is jobbágyok, hanem cívisek voltak, a jobbágyfalvaknál sokkal szabadabban tartoztak egy-egy földesúr joghatósága alá. Magyarországon mintegy 800 mezőváros volt, ezek közül körülbelül 200-nak patrónusi joguk is volt. A patrónusi jog lehetővé tette, hogy a patrónusok országos törvényi hatállyal akár evangélikus, akár református lelkipásztort alkalmazzanak joghatóságuk alatt. Ők is bemutatták a püspöknek, de nem a katolikusnak, hanem az evangélikusnak vagy a reformátusnak, ezért is volt fontos, hogy a püspöki tisztség megmaradjon legalább elnevezés szempontjából a reformált egyházakban is.

1541 után Erdély szuverén országgént országgyűléssel és teljes állami berendezkedéssel rendelkezett. 1550-ben az erdélyi országgyűlés az addig kizárólagos vallásszabadsággal bíró római katolikus egyház mellett, azzal egyenlő, vallásszabadságot biztosított az evangélikus egyháznak is autonóm egyházigazgatással. 1564-ben a református egyház kapta meg ugyanezt a jogot, 1568-ban korlátlan vallásszabadságot engedélyezett az országgyűlés, ami az antitrinitáriusokat (unitáriusokat) is magában foglalta, bár a felekezeteket név szerint nem említette. 1571-ben aztán olyan országgyűlési törvény született, mely név szerint felsorolta a római katolikus, evangélikus, református és antitrinitárius vallásfelekezetet. A görögkeleti egyházat, amelynek románok és szerbek voltak a tagjai, nem említette a törvény, de ők is háborítatlanul éltek egyházi életüket. Erdély olyan vallási türelmet tanúsított, ami példa nélküli volt az akkori Európában. Erre emlékezve is van okunk, hogy a nyugati egyházaknál is nagyobb örömmel emlékezzünk a reformációra.

A Magyar Királyságban a Bocskai István vezette győzelmes szabadságharcot lezáró bécsi béke biztosított 1606-ban a római katolikus egyház mellett az evangélikusok és reformátusok számára egyenlő, autonóm egyházkormányzatot élvező vallásszabadságot. Ezt 1608-ban iktatta törvénybe a magyar országgyűlés, szentesítette a király, és lett sarkalatos törvénye a magyarországi vallásszabadságnak, ami a lelkiismereti szabadság fontos része.

A reformáció által meghonosodott az anyanyelvi liturgia, hatalmas mértékben megszaporodtak az elemi, latin és felsőfokú iskolák, a külföldi

tanulmányutakról tudománnyal meggazdagodva hazatérők nagy számáról, a nyomdászat, könyvkiadás felfutásáról, a magyar bibliafordításokról nem is szólva. A reformáció szellemi felszabadulást jelentett, megindult a tudomány gyors fejlődése. A tudomány szellemi és technikai fejlődése társadalmi, politikai és gazdasági átalakulást eredményezett. Kibontakozott a felvilágosodás, ami valójában szekularizált protestantizmusnak tekinthető. Bebizonyosodott, hogy az egyháznak valóban szüntelenül reformálódnia kell, mert az a társadalomnak is lendületet ad.

Mindezért örülhetünk a reformáció 500 éves, jövőorientáló ünnepén.